

RIMSKE KOŠČENE IGLE IZ SLOVENIJE

ANJA DULAR

Ljubljana

Prav tako kot fibule, ki jim že dolgo priznavamo kronološko vrednost, so bili modi podvrženi tudi ostali nakitni predmeti. To velja tudi za koščene igle iz rimskega obdobja, ki so jih žene uporabljale večinoma za spenjanje las. Največkrat so bile narejene iz dolgih kosti domačih živali, le redko pa so za izdelavo uporabili dragoceno slonovo kost.¹

Drobne koščene predmete so arheologi v svojih objavah večinoma le omenili, nekateri avtorji pa so tovrstno gradivo enostavno obšli. Tako ni naključje, da imamo pri nas sistematično obdelan le koščen material iz Osjeka, ki ga hrani Arheološki muzej v Zagrebu.² Slovensko koščeno gradivo³ pa je ostalo neobdelano, zato ga bomo skušali v kratkih potezah označiti v našem sestavku.

Preproste igle lasnice (tab. 1, sl. 1—15; tab. 3, sl. 1)

V tem tipu smo združili igle, ki se na prvi pogled med seboj precej razlikujejo, saj imajo ene veliko kroglasto (tab. 1, sl. 1—4), druge pa majhno valjasto (tab. 1, sl. 5—8) ali žebličasto glavico (tab. 1, sl. 9—11). Razen tega obstajajo tudi take oblike, ki nimajo posebej izdelanega vrhnjega dela, saj je le-ta ravno odrezan ali priostren (tab. 1, sl. 12—15). Prav tem zadnjim, skromno okrašenim iglam, bi lahko pripisali, da niso služile le za okras pričesk, temveč da so jih tedanje žene uporabljale tudi za razdeljevanje las — *acus discriminales*. Obstoj takega predmeta lahko namreč potrdimo tudi s poročili antičnih pisateljev.⁴

Zanimivo je dejstvo, da se pojavljajo preproste lasnice v emonskih grobovih zelo redko, medtem ko so jih v drugem velikem antičnem mestu v Sloveniji, v Ptujju, našli na stotine. Žal pa so slednje brez ohranjenih grobnih celot, zato se bomo morali pri določanju, kdaj so bile v uporabi, opreti predvsem na zaključene najdbe iz Ljubljane.

Najstarejša grobna celota s koščeno lasnico z valjsto glavico (NM 239)⁵ pripada klavdijskem času; drugi polovici 1. stoletja lahko pripišemo pokopa MM 160⁶ in MM 651,⁷ medtem ko nam dokaj mlajši grob NM 786⁸ dokazuje, da so bile takšne igle v uporabi tudi v pozni antiki. Kasno uporabo lahko potrdimo še s primeri iz Ajdovščine, ki prav tako pripadajo 4. stoletju.⁹

Kronološko sliko, ki smo jo dobili na podlagi gradiva iz Slovenije, lahko dopolnimo tudi z datiranimi najdbami izven meja naše republike. Zgodnjemu rimskemu času lahko pripišemo lasnico iz groba 167 v Karlsteinu, saj jo spremlja noriško-panonska fibula s krilci tipa A 238, ki jo najdemo le v grobovih prvega desetletja našega štetja.¹⁰ V konec prvega oziroma v začetek 2. stoletja je datiral D. Srejović primerek iz groba 15 iz Sasov (Domavije),¹¹ istočasen ali le nekoliko mlajši pa bi bil lahko grob 11 iz Aquileje, v katerem so prav tako našli ta preprost tip igle.¹² Precej mlajše so igle z enostavnimi kroglastimi glavnicami, na katere so naleteli pri raziskovanju term v Stolcu. Njihovo časovno mesto je določeno s tremi novci iz 3. do 4. stoletja.¹³ Na prehod iz 3. v 4. stoletje sodijo po mnenju D. Garašanin tudi predmeti, najdeni v grobnici na Bulevaru revolucije v Beogradu. Med njimi sta bili namreč tudi dve okrasni igli s kroglastima glavnicama.¹⁴ V čas kasne antike lahko postavimo nadalje grob iz Lauriaka z oznako 62 1 alt, kjer je bila najdena igla z okroglo glavico.¹⁵ Istemu času lahko z gotovostjo pripišemo tudi grob 30 iz Augsburga ter 7 in 18 iz Wesslinga; slednja dva sta zanimiva zlasti zaradi tega, ker vsebujeta preprost tip koščene igle z žebličasto glavico, ki se med koščnim gradivom redkeje pojavlja.¹⁶ Končno naj navedemo tu še grob iz Niederseltersa, ki sicer že sodi v drugo polovico 6. stoletja, toda kaže, da tip koščene igle s kroglasto glavico tudi v tem času še živi.¹⁷

V zgornjem odstavku smo navedli le tiste preproste koščene lasnice, ki so bile najdene v zaključenih celotah. Na razpolago pa imamo še številne kronološko neprijemljive paralele tako iz Jugoslavije kot tudi od drugod, s katerimi pa lahko nakažemo le njihovo razprostranjenost.¹⁸

Velike koščene igle, ki imajo obdelana oba konca (tab. 2, sl. 7—9, 13; tab. 3, sl. 4)

Te igle so na vratu navadno okrašene z dvema vzporednima vrezoma, glavica pa ima preprosto koničasto obliko. Iгла (tab. 2, sl. 9) kaže, da so bile lahko izdelane iz dveh delov — obrušene cevaste kosti in glavnice, ki je bila vanjo posebej vstavljena. Ker so tako narejene predvsem debelejšje igle, je razumljivo, da imajo glavico pogosto odlomljeno. Spodnji konec igel je navadno okrašen le z vrezi,¹⁹ lahko pa se zaključuje tudi z glavico in je tako po obliki precej podoben vrhu.²⁰ Naj opozorimo še na to, da igle z obdelanima koncema nimajo paralel v bronu, kar pa je povsem razumljivo, saj bi bile pretežke in jih žene v pričeskah ne bi mogle nositi.

Na slovenskem prostoru je ta tip igel najpogostejši v Ljubljani, nekaj primerov pa poznamo tudi iz Ptujja (tab. 2, sl. 8 in 13) in Drnovega.²¹ Objave z drugih najdišč so redke, tako da lahko navedemo le kosa iz Višičev v Hercegovini²² in Vasasa na Madžarskem.²³

Čas uporabe igel z obdelanima koncema je precej omejen, saj sodi večina ljubljanskih grobov, v katerih so bile najdene, v konec 1. ali začetek 2. stoletja. Zasledimo jih sicer že v klavdijskem obdobju, vendar pa pripadata temu časovnemu razponu le dve grobni celoti (NM 239²⁴ in MM 379²⁵), medtem ko moramo času vladanja flavijske dinastije in prvih dveh adoptivnih cesarjev pripisati kar dvajset pokopov (NM 29,²⁶ NM 202,²⁷ NM 559,²⁸ NM 822,²⁹ NM 831,³⁰ NM 895,³¹ NM 908,³² NM 6 (1011),³³ NM 2 b (1023),³⁴ NM 13 (1303),³⁵ MM 32,³⁶ MM 101,³⁷ MM 366,³⁸ MM 395,³⁹ MM 396,⁴⁰ MM 539,⁴¹ MM 557,⁴² MM 564,⁴³ MM 653⁴⁴ in MM 744⁴⁵). Nekoliko mlajši je le grob 274 MM, ki sodi v konec 2. stoletja,⁴⁶ čeprav ne gre prezreti, da je

med njegovimi pridatki tudi nekaj takih, ki bi jih lahko postavili že v prvo polovico 2. stoletja.

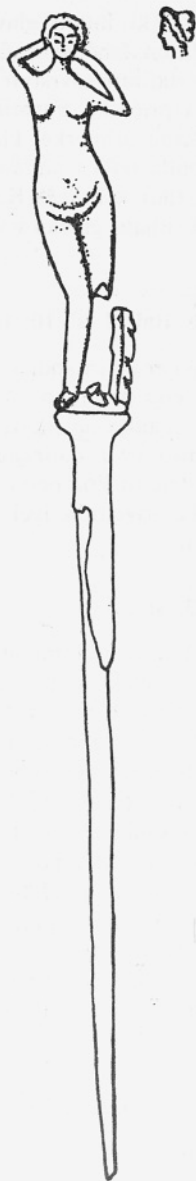
Po teh analizah je povsem jasno, da so igle z obdelanima koncema uporabljali pretežno za časa vladanja flavijske dinastije ter cesarjev Trajana in Hadrijana. Čas njihove uporabe je tako znan, zanimivo pa bi bilo pogledati na kakšen način so jih uporabljale tedanje žene. Glede na to, da so igle služile kot lasnice, je gotovo, da so bile v tesni zvezi z modo tedanjih pričesk. V *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, ki sta ga izdala Daramberg in Saglio, lahko beremo: *Na pričeskah konca 1. in začetka 2. stoletja je nekaj umetniškega. Lasje nimajo nikoli svoje naravne lege, vse je izdelano in pripeto.*⁴⁷ To nam izpričujejo tudi novci, geme in drugi spomeniki. Največkrat so imele žene iz tujih las narejen neke vrste diadem, ki je bil enojen ali celo dvojen (slika 1).⁴⁸ Na temenu so bili lasje lepo oviti,⁴⁹ spleteni v okoli glave zavite kite⁵⁰ ali pa so jih položili v nenaravno lego in jih nato pritrdili.⁵¹ Poleg številnih preprostih igel lasnic so pri urejanju takih pričesk žene gotovo uporabljale tudi naš tip igel, ki je služil predvsem za pritrdjevanje kit na temenu.⁵² Čas flavijske dinastije in prvih dveh adoptivnih cesarjev predstavlja višek nošnje teh zagonetnih frizur, v drugi polovici 2. stoletja pa opazamo zopet težnjo k preprostosti, ki je vladala že v zgodnjem cesarstvu.⁵³

S tem da povezujemo dolge koščene igle, ki imajo obdelana oba konca, s pričeskami žena iz cesarskih familij, seveda ne mislimo, da so jih tedanje prebivalke naših krajev popolnoma posnemale. Ne smemo namreč pozabiti, da so živele v provinci in si tako niso mogle privoščiti takega razkošja kot Rimljanke. V želji, da bi šle vendarle v korak s časom, pa so skoraj gotovo nosile okoli glave uvite kite, ki so jih na temenu pripenjale z dolgimi iglami lasnicami. Ker pa sta bila pri takem načinu uporabe vidna oba konca igle, sta morala biti razumljivo tudi oba okrašena.⁵⁴

Sl. 1

Igle lasnice, ki imajo glavico izdelano v obliki ženskega telesa (tab. 3, sl. 5)

Sl. 2. Koščena lasnica iz groba 13 (1303) iz Ljubljane; M = 1/1

To so najlepše pa tudi najbolj zanimive koščene igle lasnice. Iz Slovenije poznamo le tri, vse pa so bile najdene v emonskih grobovih.

Prva je bila najdena v grobu MM 385, ki sodi v flavijsko obdobje,⁵⁵ vendar pa ima figura slabo, le shematično obdelano glavo. V drugem grobu (MM 902)⁵⁶ je koščena igla z glavico v obliki ženskega telesa, žal edini pridatek in ga zato ne moremo ožje opredeliti. Tako je po vsebini najzanimivejši grob NM 13 (1303), saj vsebuje kar dve koščeni igli z obema obdelanima koncema, razen tega pa je tudi dobro kronološko opredeljen.⁵⁷ Če si ogledamo upodobljeno figuro, ki služi kot glavica igle (slika 2), potem lahko ugotovimo, da je skrbno izrezljana. To velja še posebej za glavo, na kateri je izdelovalec upodobil tudi lastni diadem. Prav s pomočjo te podrobnosti moremo postaviti iglo v konec 1. ali zgodnje 2. stoletje, saj smo že prej ugotovili, da je bila takšna oblika pričeske v modi prav v tem času.

Za pravilno tolmačenje emonskih igel v obliki ženskega telesa, moramo omeniti predvsem slonokoščeno iglo iz Pompejev, katere glavica je izdelana v obliki Venere, ki prihaja iz vodnih valov in si ovija lase.⁵⁸ Verjetno se ne bomo zmotili, če rečemo, da so tudi emonske figurice upodobitev iste legende, saj imajo roke prav tako usmerjene proti glavi. Slabo je ta krennja razvidna le na igli iz groba MM 902, ker ima figura fragmentirani roki. Tudi glava koščene igle v obliki Venere, je bila najdena na Štalenskem vrhu, predstavlja to legendo. Po položaju rok, ki sta žal prav tako odlomljeni, je namreč razvidno, da sta šli proti lasem.⁵⁹ Eno glavico igle z upodobitvijo te boginje poznamo tudi iz Akvileje.⁶⁰

V nasprotju z umetniki, ki so upodabljali Venerino rojstvo pa so želeli drugi

verno posnemati Praksitelovo Knidsko Afrodito oziroma njen helenistični posnetek. Igle s figuralnimi zaključki Afrodite so bile pogosto najdene na severni obali Črnega morja,⁶¹ posamezne primerke pa poznamo tudi iz Lauriaka,⁶² Akvileje⁶³ in Pompejev.⁶⁴

Med figuralno okrašenimi iglami najdemo tudi take, ki imajo glavico izdelano v obliki ženskega poprsja. Upodobljene žene imajo navadno natančno izdelano pričesko. Tako je uspelo B. Vikić-Belančić prav po obliki frizure datirati tovrstno osiješko iglo v prvo polovico 2. stoletja;⁶⁵ v isti čas sodita tudi igli s pričesko Faustine starejše iz Intercise⁶⁶ in Sirmija.⁶⁷ Seveda najdemo tudi slabše izdelane primerke, kjer se na prvi pogled vidi roka provincialnega mojstra. Tako iglo je izgubila žena v antičnem kopališču v Varaždinskih Toplicah,⁶⁸ podobna pa je bila najdena tudi v Puli.⁶⁹ Kot zanimivost naj na koncu omenim še dve koščeni igli iz Vindobone, ki imata glavici v obliki moških doprsij⁷⁰ in osiješko z upodobitvijo Erosa.⁷¹

Koščena igla z glavico v obliki roke (tab. 2, sl. 10; tab. 3, sl. 6)

Igla iz groba MM 368 ima glavico izrezljano v obliki roke in sodi v konec 1. stoletja.⁷² Žal najdemo na drugih slovenskih najdiščih le še eno podobno iglo; našli so jo v Ptujju (tab. 2, sl. 10), vendar pa je brez grobne celote in tako ne more potrditi kronološkega mesta ljubljanskemu primerku. Prav tako niso ožje datirane tudi igle z glavico v obliki roke iz Mainza, Vindobone, Vasasa, Akvileje in Pompejev,⁷³ saj nobena ne pripada zaključeni najdbi. Tako je tudi čas uporabe tovrstnih igel lahko precej daljši kot smo ga prikazali na priloženi kronološki tabeli.

Igla z glavico okrašeno z vrezi (tab. 3, sl. 8)

Koščeno iglo, ki ima glavico okrašeno s številnimi horizontalnimi in vertikalnimi vrezji, so našli v enem izmed emonskih grobov, ki mu danes ne poznamo celote.⁷⁴ Popolnoma identična igla je bila najdena v Akvileji, vendar je prav tako ni mogoče ožje časovno opredeliti.⁷⁵ Zato bi želeli opozoriti na tip, ki je zgornjemu precej soroden, zaradi česar lahko sklepamo, da so igle obeh vrst predstavnice istega časa. Tako ima igla najdena v vili na Paniku pri Trebinju glavico okrašeno z vrezji, le da so ti redkejši. Ker sodi večina predmetov iz te naselbine v 3. stoletje,⁷⁶ je dokaj verjetno, da pripada tudi igla temu obdobju. V grobišču Circeṭti, od koder poznamo podobno iglo brez grobne celote, so najstarejši grobovi iz časa Trajana in Hadrijana, vendar pa traja nekropola gotovo še v 3. in 4. stoletje.⁷⁷ Končno naj omenimo še sorodno iglo iz Mecloja pri Clesu, ki je pripadala kasnoantični plasti.⁷⁸ Na podlagi navedenih primerkov lahko rečemo, da sodijo igle z vrezji okrašeno glavico nekako v 3. do 4. stoletje; seveda pa te datacije ne smemo jemati kot absolutno pravilo, saj je na dlani, da jo lahko dokončno utemeljujejo le zanesljive grobne celote.

Igla z glavico v obliki pinije (tab. 2, sl. 1; tab. 3, sl. 7)

Igle z glavico v obliki pinije je obdelal že G. Gomolka, ko je publiciral najdbe iz obmejnega kastela Iatrusa.⁷⁹ Na Slovenskem imamo s tako iglo, žal, le eno grobno celoto, ki pa je bila hkrati edini pridatek pokojnice.⁸⁰ Na dve podobni so naleteli še v naselbinskih plasteh Emone,⁸¹ na eno pa v Ptujju.

Najstarejši primerek igle z glavico v obliki pinije poznamo iz Intercise, ki ga lahko pripišemo že koncu 2. stoletja,⁸² prehodu iz 2. v 3. stoletje pripada najdba iz Welsa (Zgornja Avstrija),⁸³ 3. stoletju pa igla iz Ennsa-Lauriaka.⁸⁴ V isto obdobje sodita tudi primera iz Biet Nattifa iz Kölna, kar kaže, da je 3. stoletje čas največje uporabe takih igel. V kastelu Iatrusu jo poznamo iz plasti III, kar pomeni 5. stoletje, to pa je čas, ko je bila zakopana tudi igla v Hisarju.⁸⁵ Igle z glavico v obliki pinije sodijo torej v obdobje od 3. do 5. stoletja;⁸⁶ temu časovnemu razponu pa lahko pripišemo tudi vse slovenske primerke.

Igle z glavico v obliki poliedra (**tab. 2**, sl. 2—4; **tab. 3**, sl. 9)

Tudi igle z glavico v obliki poliedra so na slovenskem prostoru dokaj redke in brez zaključenih najdb, saj nam je uspelo zaenkrat zbrati le pet primerkov: po dve iz Ptuja in Celja ter eno iz Drnovega.

V sklopu koščene inventarja so takšne igle vsekakor mlade, kar kaže že sama oblika glavice, saj je bil polieder priljubljen predvsem v pozni antiki. V Intercisi se takšna oblika igle pojavi ob koncu 3. in v 4. stoletju, kar dokazujejo tudi najdbe iz mesta Novae in Lauriaka.⁸⁷ Oba hrvaška primerka iz Vinkovcev in Osijeka^{87 a} pa sta bila najdena, žal, zunaj grobnih celot in tako za datiranje naših kosov nista toliko pomembna. Tako lahko igle z glavico v obliki poliedra postavimo v 4. stoletje, čeprav moramo dopustiti možnost, da so pripadale že kasnemu 3. stoletju.

Igle z glavicami iz drugega, pogosto dragocenega materiala (**tab. 2**, sl. 5—6, 11)

Igle, ki imajo glavico obloženo z zlatom so v Sloveniji redke. Primerek iz Ljubljane (**tab. 2**, sl. 5) ne pripada zaključeni najdbi in ga zato časovno ne moremo opredeliti; isto velja za kos iz Drnovega,⁸⁸ ki nima znane grobne celote. Le za spoznanje bolje lahko opredelimo iglo z zlatim okovom z Zgornjega Brega v Ptuj, saj je bila najdena v ilovnati ruševinski plasti, ki vsebuje predmete 2., 3. in 4. stoletja.⁸⁹ V drugo polovico 4. stoletja sodi tudi igla s svinčeno glavico iz groba 8 z istega najdišča, medtem ko ljubljanskega primerka, ki je bil okrašen z veliko jantarjevo jagodo zaradi nepoznane grobne celote ne moremo kronološko ovrednotiti.⁹⁰

Kot torej vidimo, so igle z glavico iz drugega materiala zelo redke in slabo časovno opredeljene. Ker se med seboj razlikujejo tudi po obliki, bodo šele morebitne nove zaključene najdbe jasneje pokazale njihovo kronološko in tipološko mesto.

Koščene igle različnih oblik

V tem odstavku smo združili koščene igle, ki jim nismo mogli najti ustreznih paralel. Lepo izrezljani glavici imata oba ptujski primerka (**tab. 2**, sl. 15—16), kos iz Ajdovščine pa krasi sorazmerno velik vrhnji zaključek (**tab. 2**, sl. 12). Igla (**tab. 2**, sl. 14), ki je bila najdena na prostoru antične Ljubljane, ima odlomljen vrhnji del. Tako smo jo morali uvrstiti v to skupino, saj bi bilo dopolnjevanje glavice dokaj problematično.⁹¹

Kozmetične žličke (**tab. 1**, sl. 21—22; **tab. 3**, sl. 3)

Kozmetične žličke so predmeti, ki zaradi dolžine držaja na prvi pogled prej dajejo vtis igel kot žličk. Če pa si podrobneje ogledamo način njihove uporabe, nam postane jasno, da so prav take najboljše služile svojemu namenu in so zato obdržale enako

obliko skozi stoletja. Na grški vazi, ki je bila najdena v bližini Orvieta, imamo namreč upodobljen prizor, kjer Bacchus drži objeto mlado ženo, medtem ko ima Amor v eni roki steklenico z dišečo tekočino, v drugi pa kozmetično žličko. S širšim koncem je nanese ženi dišavo na lase, zdaj pa jih z ožjim ureja v prikupno pričesko.⁹² Na isti način je uporabljala tako žličko tudi žena, upodobljena na nekem etruščanskem ogledalu.⁹³

Kot vidimo, da lahko naštejemo paralele našim žličkam, ki so starejše od njih tudi po več stoletij. Zdaj pa si oglejmo še istočasne primere, ki pa žal ne bodo mogli dati popolne slike razprostranjenosti, saj so jih avtorji v svojih objavah večinoma obšli. Nekoliko več pozornosti jim je posvetila le B. Vikić-Belančič.⁹⁴ Osiješkem primeru je našla najbližjo paralelo v grobu 1 v Starem gradu blizu Pule.⁹⁵ Na tem mestu lahko opozorimo še na žličko iz beograjske ulice Braće Jugovića, iz Akvinka⁹⁶ in na primerke s Štalenskega vrha.⁹⁷

V Sloveniji so bile kozmetične žličke najdene v Ptujju in Ljubljani, čas njihove uporabe pa lahko določimo s pomočjo emonskih grobnih celot. Najstarejše grobve s takimi pridatki so v Emoni zakopali za časa cesarja Klavdija (NM 239,⁹⁸ MM 383⁹⁹ in MM 542¹⁰⁰), druga skupina grobov pa pripada obdobju konca 1. ter prvih desetletij 2. stoletja (NM 27,¹⁰¹ NM 764,¹⁰² NM 75 (1080),¹⁰³ NM 13 (1303),¹⁰⁴ MM 341,¹⁰⁵ MM 367¹⁰⁶). Višek uporabe kozmetičnih žličk je torej na prehodu med 1. in 2. stoletjem. To lahko povežemo tudi s pričeskami tega časa, ki so bile najbolj zagonetne prav v času vladanja cesarjev Tita, Domicijana, Trajana in Hadrijana.¹⁰⁷ Za ureditev frizur so namreč tedanje žene skoraj nujno potrebovale kozmetične oziroma toaletne žličke, saj so njihov priostren konec uporabljale predvsem za razdeljevanje las (*acus discriminialis*). Kot smo že omenili, so žličke služile za nanašanje lasnih dišav. Take kreme so hranili v piksidah, ki jih prav tako pogosto najdemo v antičnih grobovih na področju Slovenije. V Ljubljani so jih našli deset,¹⁰⁸ nekaj primerov pa poznamo tudi iz Ptujja, Celja in Novega mesta.¹⁰⁹

Koščene šivanke (tab. 1, sl. 16—20; tab. 3, sl. 2)

Zanimivo je, da poznamo iz Emone le deset koščenih šivank, kar je v primerjavi s številom grobov dokaj malo. Če pa upoštevamo, da so v severni emonski nekropoli našli štiri v enem grobu,¹¹⁰ se število grobov s tovrstnimi pridatki še zmanjša. Posebnost emonskih igel je njihova skupna značilnost, da imajo skoraj vse po tri luknje za nit (eno večjo podolgovato in dve majhni okrogli) in so zato v zgornjem delu ploščate. V isto skupino smo zaradi enakega načina uporabe uvrstili tudi koščene šivanke z dvema luknjama. Koščene igle z dvema ali tremi luknjami so bile v Sloveniji najdene predvsem v obeh velikih antičnih centrih — Emoni in Poetoviju, eno pa poznamo še iz Dobove.¹¹¹ Izven prostora, ki ga tu obravnavamo, so take predmete našli še v Pulji,¹¹² Akvileji¹¹³ in Vindonisi.¹¹⁴

Zanimivo bi bilo razjasniti vprašanje, zakaj so šivanke z več luknjami služile. Antični pisatelji domače delo žena ne opisujejo. Ker nam tako dajejo zelo malo podatkov, se je V. Chapot poslužil primerjave z današnjimi primitivnimi ljudstvi.¹¹⁵ Prav tako se je na etnologijo oprla B. Vikić-Belančič pri ugotavljanju uporabe koščenih šivank iz Osijeka. Oba avtorja sta namreč ugotovila, da so se uporabljale pri vezenju. Istemu namenu so najbrž služile tudi ostale koščene igle z enim ušescem, saj so bile za krpanje predebele,¹¹⁷ poleg tega pa so imele tedanje žene za šivanje na razpolago pri-

pravnejše, tanjše bronaste šivanke. Med šivanke z eno luknjo, ki so služile pri vezenju, lahko uvrstimo večino ptujskih primerov, čeprav imajo navadno le eno luknjo, ki pa je razdeljena na dva (tab. 1, sl. 16) ali tri (tab. 1, sl. 17) dele. Razčlenjena luknja je namreč najverjetneje služila kot ležišče za več niti, tako da so žene s temi šivankami vezle enake (trobarvne?) vzorce, kot z onimi, ki imajo tri luknje.

Najzgodnejši emonski grob, v katerem je bila koščena šivanka (NM 654), je že iz tiberjansko-klavdijskega obdobja.¹¹⁸ V čas flavijske dinastije sodijo grobovi NM 27,¹¹⁹ NM 23 (1028),¹²⁰ MM 366,¹²¹ MM 411,¹²² le nekaj desetletij kasneje pa moramo datirati pokop MM 663.¹²³

Po pregledu igel po posameznih tipih moramo na koncu podati še nekaj zaključnih misli, ki nam jih nazorno kaže kronološka tabela.

Že na prvi pogled vidimo, da lahko vse tipe igel razvrstimo v tri časovne skupine. Prvi pripadajo preproste igle lasnice in koščene šivanke, torej predvsem uporabna predmeta, ki nista vezana na ozko omejeno časovno obdobje.

Druga skupina, katere predstavniki so igle z obema obdelanima koncema, figuralno okrašena lasnica in kozmetična žlička, je bila v uporabi od začetka vladanja Vespazijana pa do konca Hadrijanovega vodenja rimske države. Zgoraj smo že večkrat poudarili, zakaj so ravno v tem času koščene igle najbolj pestro oblikovane — raznovrstnost oblik je bila nedvomno v zvezi z modo pričesk tedanjih žena. Vendar pa moramo poudariti, da sta bili modi podvrženi le igli, medtem ko je kozmetična žlička služila kot uporabni predmet, ki so ga poznali tudi prej, a so ga v tem času žene najbolj potrebovale. Tako ni čudno, da pripadajo vsi znani primerki iz naših krajev predvsem temu obdobju.

Tretjo časovno skupino predstavljajo igle, ki imajo glavico v obliki poliedra, pinije ali pa je okrašena s številnimi vrezi. Vse te forme so bile priljubljene v kasni antiki, zato je razumljivo, da tudi igle s tako oblikovanimi glavicami pripadajo temu času. O njihovem specifičnem namenu pri urejanju tedanjih pričesk pač ne bi mogli govoriti, bržčas so to navadne igle lasnice, ki so jih lahko uporabljali pri urejanju kakršnekoli frizure. Modnim okusom tedanjega časa so bile prilagojene le njihove glavice.

¹ W. F. Volbach, *Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des frühen Mittelalters*, Katalog Mainz 7 (1952) 2. Aufl., 16 s.

² B. Vikić-Belančič, *Osječki zbornik* 2—3 (1948) 36 ss.

³ Članek je nastal leta 1973 v okviru naloge Sinteza materialne kulture antike v Sloveniji, ki jo pri Raziskovalni skupnosti Slovenije nosi S. Petru. Na tem mestu pa se moram zahvaliti tudi kustosom V. Kolškovi, S. Pahiču, L. Plesničarjevi, D. Svolfšaku in Z. Šubičevi, ki so mi dali na razpolago neobjavljeno gradivo ter P. Petruju, ki mi je pomagal s številnimi nasveti.

⁴ Daramberg-Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, s. v. Acus, 63 s.

⁵ S. Petru, *Emonske nekropole*, Katalogi in monografije 7 (1972); odslej *Emona* I,

tab. 24, sl. 12—30; argumenti za datacijo: novec; skodelica s tankimi stenami: L. Plesničar, *Materijali* 8 (1971) 59 s., tab. 1, sl. 4; lonec: É. Bónis, *Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien*, Diss. Pann. II, 20 (1942) 36 s., tab. 1, sl. 7; vrč: *ibidem*, 43 s., tab. 19, sl. 9; čaša na nogi: *ibidem*, 55 s., tab. 31, sl. 13; druga čaša: I. Curk, *Materijali* 8 (1971) 57 ss., sl. 1, 17.

⁶ L. Plesničar-Gec, *Severno emonsko grobišče*, Katalogi in monografije 8 (1972); odslej *Emona* II, tab. 44, sl. 10—26; argumenti za datacijo: steklena žara: S. Petru, *Razprave I. razr. SAZU* 6 (1969) 172 s., tab. 3, sl. 7; enoročajni vrč: P. Petru, *Razprave I. razr. SAZU* 6 (1969) 197, sl. 3, 31.

⁷ *Emona* II, tab. 149, sl. 9—21; argumenti za datacijo: posoda tipa Drag. 36: F. Oswald, T. D. Pryce, *An Introduction to the*

Study of Terra Sigillata (1920) 192 ss.; enoročajni vrč: P. Petru, *Razprave 1. razr. SAZU* 6 (1969) 197, sl. 3, 32 in 37.

⁸ *Emona* I, tab. 52, sl. 1—4; grob smo postavili v kasno antiko zaradi ogrlice.

⁹ Datirani so na podlagi zraven najdenih novcev.

¹⁰ J. Garbsch, *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 11 (1965) 76 ss., Taf. 26, 7—11.

¹¹ D. Srejšević, *Članci i grada* 6 (1965) 12 s., tab. 10, 1.

¹² P. Guida, *Aquileia Nostra* 34 (1963) 2 ss.

¹³ Č. Truhelka, *Wiss. Mitt. aus Bos. u. Herc.* 1 (1893) 289 s., Abb. 36—42.

¹⁴ D. Garašanin, *Godišnjak Muzeja grada Beograda* 1 (1954) 45 ss.

¹⁵ A. Kloiber, *Die Gräberfelder von Lauriacum, das Espelmayrfeld*, Forsch. in Lauriacum 8 (1962) tab. 19, 4.

¹⁶ E. Keller, *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 14 (1972), Taf. 2, 5; 38, 3—10; 41, 9—12.

¹⁷ H. Ament, *Germania* 45 (1967) 120 ss., Taf. 22, 4.

¹⁸ Pula: Š. Mlakar, *Jadranski zbornik* 2 (1957) 433 ss, sl. 2 c, d; Osijek: B. Vikić-Belančić, *Osječki zbornik* 2—3 (1948) 38 ss., sl. 2; Vinkovci: J. Brunšmid, *Vjesnik Arh. muz.*, n. s. 6 (1902) 143 s., sl. 69, 2; Ilidža: J. Kellner, *Glasnik Zem. muz.*, 7 (1895) 177 s., sl. 27—28; Višići: I. Čremošnik, *Glasnik Zem. muz.*, n. s. 20 (1965) 196, tab. 9, sl. 8; Sasi: W. Radimsky, *Wiss. Mitt. aus Bos. u. Herc.* 1 (1893) 249 s., Abb. 65; Idem, *Wiss. Mitt. aus Bos. u. Herc.* 4 (1896) 204 s., Abb. 15; Sremska Mitrovica: M. Parović-Pešikan, *Sirmium* 2, Archeological investigation in Sirmium Pannonia (1971) 38 ss., tab. 18, sl. 65—66; Beograd: J. Todorović, M. Birtašević, *Godišnjak Muzeja grada Beograda* 2 (1955) 31 ss., sl. 10; tako imenovani Municipium DD: D. Čerškov, *Municipium DD kod Sočanice*, Dissertationes 10 (1970) 32 s., tab. 18, sl. 7; Intercisa: M. Alföldi, *Intercisa* II, Arch. Hung. 36 (1957) 482 s., Abb. 111, 2—3; Cireești: D. Popescu, *Materiale și cercetari arheologice* 2 (1956) 162 s., fig. 95, 12—14; Gilau: M. Rusu, *Materiale și cercetari arheologice* 2 (1956) 697 s., fig. 5, 15—19; Nova: D. P. Dimitrov, M. Čičikova, A. Dimitrova, B. Najdenova, *Izvestija na Arheol. institut* 30 (1967) 96 ss., sl. 29 b in d; Sucidava: D. Tudor, *Dacia* 5—6 (1935—1936) 408 ss., fig. 13; Mainz: G. Behrens, *Mainzer Zeitschrift* 12

do 13 (1917—1918) 33 s., Abb. 15, 13; Vindonissa: O. Hauser, *Vindonissa, das Standort quartier römischer Legioner* (1904) Taf. 58; Pompeji: A. Mau, *Pompeji in Leben und Kunst* (1900) 375 s., Abb. 214.

¹⁹ Npr. *Emona* II, tab. 124, sl. 3 in 129, sl. 14.

²⁰ Npr. *Emona* II, tab. 8, sl. 23; 25, sl. 13.

²¹ S. Petru, P. Petru, *Neviodunum (Drnovo pri Krškem)*, Katalogi in monografije 15 (1977), tab. 11, sl. 39 in 41.

²² I. Čremošnik, *Glasnik Zem. muz.*, n. s. 20 (1965) 196 s., tab. 9, sl. 6.

²³ F. Fülöp, *Acta Arch. Hung.* 9 (1959) 371 ss., Abb. 6, 38, Taf. 11, 6.

²⁴ *Cfr. op.* 5.

²⁵ *Emona* II, tab. 101, sl. 14—18; cfr. skodelo s tankimi stenami: L. Plesničar, *Materijali* 8 (1971) tab. 1, sl. 4; datacijo potrjuje tudi krožnik iz terre sigillate tipa Drag. 15/17.

²⁶ *Emona* I, tab. 4, sl. 1—9; argumenti za datacijo: lakrimarij: S. Petru, *Razprave 1. razr. SAZU* 6 (1969) 163, tab. 2, sl. 7; steklena posoda: *ibidem*, tab. 1, sl. 17; posode iz terre sigillate Drag. 23 in 15/17: F. Oswald, T. D. Pryce, *o. c.*, 173 ss. in 188 ss.

²⁷ *Emona* I, tab. 21, sl. 14—40; argumenti za datacijo: oljenka s firmo Vibiani: S. Loeschke, *Lampen aus Vindonissa* (1919) 298 s.; posoda s tankimi stenami: L. Plesničar, *Materijali* 8 (1971) 59, tab. 1, sl. 8; lakrimarij: S. Petru, *Razprave 1. razr. SAZU* 6 (1969) 163, tab. 2, sl. 10—13.

²⁸ *Emona* I, tab. 37, sl. 21—23; cfr. skodelo P. Petru, *Razprave 1. razr. SAZU* 6 (1969) 197, sl. 4, 7.

²⁹ *Emona* I, tab. 56, sl. 21—25; cfr. lonec É. Bónis, *o. c.*, 43 ss., Taf. 18, 3 in P. Petru, A. Valič, *Arh. vestnik* 9—10 (1958—1959) 136 ss., tab. 8, sl. 2.

³⁰ *Emona* I, tab. 57, sl. 26—27; cfr. oljenko s firmo Comuni D. Iványi, *Die pannonische Lampen*, Diss. Pann. II, 2 (1935) 16 ss.

³¹ *Emona* I, tab. 64, sl. 24—27; lonec cfr. P. Petru, A. Valič, *Arh. vestnik* 9—10 (1958 do 1959) 136 ss., tab. 8, sl. 2.

³² *Emona* I, tab. 66, sl. 11—14; cfr. zajemalko L. Plesničar, *Arh. vestnik* 25 (1974) 35 ss.

³³ *Emona* I, tab. 78, sl. 1—33; argumenti za datacijo; posode iz terre sigillate tipov Drag. 24/25, 15/17 in Ritterling 9; lonci: P. Petru, A. Valič, *o. c.*, 136 ss., tab. 8, sl. 2; enoročajni vrč: P. Petru, *Razprave 1. razr. SAZU* 6 (1969) 197, sl. 3, 32; posode s tankimi stenami: L. Plesničar, *Materijali* 8 (1971) 59, tab. 1, sl. 8.

- ³⁴ *Emona* I, tab. 79, sl. 11—18; lakrimarije cfr. S. Petru, *Razprave I. razr. SAZU* 6 (1969) 163, tab. 2, sl. 4 in 9.
- ³⁵ *Emona* I, tab. 113, sl. 9—19; oljenko s firmo Sabini cfr. D. Iványi, *o. c.*, 32 s.
- ³⁶ *Emona* II, tab. 8, sl. 19—23; zajemal-ko cfr. L. Plesničar, *Arh. vestnik* 25 (1974) 35, tab. 1, sl. 6.
- ³⁷ *Emona* II, tab. 25, sl. 6—17; argumenti za datacijo: posoda s tankimi stenami: L. Plesničar, *Materijali* 8 (1971) 59, tab. 1, sl. 7; enoročajni vrč: P. Petru, *Razprave I. razr. SAZU* 6 (1969) 197, sl. 3, 42 s; steklena žara: S. Petru, *Razprave I. razr. SAZU* 6 (1969) 163, tab. 3, sl. 7; sigillatne posode Drag. 24/25: F. Oswald, T. D. Pryce, *o. c.*, 171 ss.
- ³⁸ *Emona* II, tab. 96, sl. 1—10; cfr. enoročajni vrč: P. Petru, *Razprave I. razr. SAZU* 6 (1969) 197 ss., sl. 3, 17.
- ³⁹ *Emona* II, tab. 107, sl. 1—15; cfr. enoročajna vrča P. Petru, *o. c.*, 197 ss., sl. 3, 7.
- ⁴⁰ *Emona* II, tab. 107, sl. 16—30; cfr. posodo s tankimi stenami L. Plesničar, *Materijali* 8 (1971) 59, tab. 1, sl. 11; oljenko s firmo *Cresces* S. Loeschke, *o. c.*, 296 s.
- ⁴¹ *Emona* II, tab. 124, sl. 1—12; cfr. lonca P. Petru, A. Valič, *Arh. vestnik* 9—10 (1958—1959) 136 ss., tab. 8, sl. 2; stekleno žaro S. Petru, *Razprave I. razr. SAZU* 6 (1969) 163, tab. 3, sl. 7.
- ⁴² *Emona* II, tab. 128, sl. 1—10; lakrimarij cfr. S. Petru, *o. c.*, tab. 3, sl. 1; lonca cfr. P. Petru, A. Valič, *o. c.*, 136 ss., tab. 8, sl. 2.
- ⁴³ *Emona* II, tab. 129, sl. 1—19; argumenti za datacijo: posodica s tankimi stenami: L. Plesničar, *Materijali* 8 (1971) 59, tab. 1, sl. 11 in P. Petru, *Razprave I. razr. SAZU* 6 (1969) 197, sl. 3, 8; enoročajni vrč: P. Petru, *o. c.*, sl. 3, 17; posode iz terre sigillate tipa Drag. 17 b in Drag. 24/25: F. Oswald, T. D. Pryce, *o. c.*, 171 ss.
- ⁴⁴ *Emona* II, tab. 150, sl. 14—24; stekleno posodo cfr. V. Damevski, *Arh. vestnik* 25 (1974) 65, tab. 12, sl. 1.
- ⁴⁵ *Emona* II, tab. 206 in 207; L. Plesničar-Gec, *Inv. Arch.* 10 (1967) Y 94 (grob 201 = 744 v katalogu *Emona* II).
- ⁴⁶ *Emona* II, tab. 75, sl. 3—6; žaro cfr. P. Petru, *Razprave I. razr. SAZU* 6 (1969) 197, sl. 4, 11; *terminus ante quem non* daje novec Septimija Severa.
- ⁴⁷ Daramberg-Saglio, *o. c.*, s. v. Coma, 1368 ss.
- ⁴⁸ *Ibidem*, Fig. 1859—1860, 1862—1863.
- ⁴⁹ *Ibidem*, Fig. 1860.
- ⁵⁰ *Ibidem*, Fig. 1862.
- ⁵¹ L. Breglia, *Roman imperial coins, their art and technique* (1968) 136 s.
- ⁵² Daramberg-Saglio, *o. c.*, s. v. Acus, fig. 103.
- ⁵³ *Ibidem*, 1369 s.
- ⁵⁴ *Ibidem*, Fig. 103.
- ⁵⁵ *Emona* II, tab. 104, sl. 7—14; enoročajna vrča cfr. P. Petru, *Razprave I. razr. SAZU* 6 (1969) 197, sl. 3, 32; oljenko s firmo *Vergvn* pa D. Iványi, *o. c.*, 35 s.
- ⁵⁶ *Emona* II, tab. 174, sl. 1.
- ⁵⁷ Cfr. op. 35.
- ⁵⁸ A. Mau, *o. c.*, 375 s., Abb. 214.
- ⁵⁹ H. Kenner, *Carinthia* I, 140 (1950) 474 ss.
- ⁶⁰ Razstavljeno v Museo Archeologico di Aquileia.
- ⁶¹ A. P. Ivanova, *Antičnyje goroda severnogo Pričernomorja* I (1955) 433 ss., sl. 32 do 33.
- ⁶² A. Kloiber, *o. c.*, 77 s., Taf. 28, 1—2.
- ⁶³ Museo Archeologico di Aquileia inv. št. 50307.
- ⁶⁴ A. Mau, *o. c.*, 375 s., fig. 214.
- ⁶⁵ B. Vikić-Belančić, *o. c.*, 40 ss., sl. 3 a.
- ⁶⁶ M. R. Alföldi, *Intercisa* II, Arch. Hung. 36 (1957) 482 s.
- ⁶⁷ M. Parović-Pešikan, *Sirmium* 2, Archaeological investigation in Sirmian Pannonia (1971) 38 s., tab. 18, sl. 67.
- ⁶⁸ B. Vikić-Belančić, *Vjesnik Arh. muz.* 3. ser. 1 (1958) 113 s., tab. 19, sl. 57.
- ⁶⁹ Š. Mlakar, *Jadranski zbornik* 2 (1957) 433 ss., sl. 2 a.
- ⁷⁰ A. Neumann, *Vindobona, die römische Vergangenheit Wiens* (1972) 143 s., Abb. 109.
- ⁷¹ B. Vikić-Belančić, *Osječki zbornik* 2—3 (1948) 41 ss., sl. 3 b.
- ⁷² *Emona* II, tab. 97, sl. 1—15; argumenti za datacijo: vrči: P. Petru, *Razprave I. razr. SAZU* 6 (1969) 197, sl. 3, 32; lakrimariji: S. Petru, *Razprave I. razr. SAZU* 6 (1969) 163, tab. 2, sl. 10 in 3, sl. 1; steklena žara: *o. c.*, tab. 3, sl. 7.
- ⁷³ Mainz: G. Behrens, *Mainzer Zeitschrift* 12—13 (1917—1918) 65 s., Abb. 32, 12; Vindobona: A. Neumann, *o. c.*, 143 s., Abb. 109; Vasas: F. Fülepp, *Acta Arch. Hung.* 9 (1959) 371 ss., Abb. 5, 11; Aquileia: razstavljeno v Museo Archaeologico di Aquileia; Pompeji: A. Mau, *o. c.*, 375 s., Abb. 214.
- ⁷⁴ *Emona* I, tab. 94, sl. 50.
- ⁷⁵ G. Brusin, *Gli scavi di Aquileia. Un quadrienorio di attività dell'Associazione Nazionale per Aquileia* (1934) fig. 83, 1.
- ⁷⁶ I. Čremošnik, *Glasnik Zem. muz.* 15 do 16 (1961) 182 s., tab. 2, sl. 1.
- ⁷⁷ D. Popescu, *Materiale și cercetari arheologice* 2 (1956) 186 s., fig. 95, 19.
- ⁷⁸ L. v. Campi, *MAGW* 15 (1885) 100 s., Taf. 4, 7.

- ⁷⁹ G. Gomolka, *Klio* 50 (1968) 228 s. s citirano literaturo.
- ⁸⁰ *Emona* I, tab. 52, sl. 20.
- ⁸¹ Mestni muzej Ljubljana, inv. št. M 284 in M 437.
- ⁸² M. R. Alföldi, *o. c.*, 482 s. Abb. 111, 4, 11.
- ⁸³ *Die Römer an der Donau* (katalog razstave, Petronell 1973) 211 s., No. 383.
- ⁸⁴ *Ibidem*, 211, No. 386.
- ⁸⁵ G. Gomolka, *o. c.*, 228 s.
- ⁸⁶ Cfr. še naslednja najdišča: Nova: D. P. Dimitrov, M. Čičikova, A. Dimitrova, B. Najdenova, *Izvestija na Arheol. institut* 30 (1967) 96 ss., sl. 29 a; Circești: D. Popescu, *o. c.*, 186 s., fig. 95, 15; Gilau: M. Rusu, *Materiale și cercetari archeologice* 2 (1956) 697 s., fig. 5, 17; Aquincum: J. Silágyi, *Aquincum* (1956) Taf. 44, 11; Mainz: G. Behrens, *Mainzer Zeitschrift* 12—13 (1917—1918) 33 s., Abb. 15, 10.
- ⁸⁷ M. R. Alföldi, *o. c.*, 482 s., Abb. 111, 5; D. P. Dimitrov, M. Čičikova, A. Dimitrova, B. Najdenova, *o. c.*, 97 s., sl. 29 g; A. Kloiber, *o. c.*, Taf. 21. Taf. 22.
- ^{87a} J. Brunšmid, *Vjesnik Arh. muz.* 6 (1902) 143 s., sl. 69, 6.; B. Vikić-Belančić, *o. c.*, sl. 2.
- ⁸⁸ S. Petru, P. Petru, *Neviodunum (Drnovo pri Krškem)*, Katalogi in monografije 15 (1977), tab. 64, sl. 9.
- ⁸⁹ I. Mikl, *Arh. vestnik* 15—16 (1964 do 1965) 270 s.
- ⁹⁰ *Emona* I, tab. 94, sl. 51.
- ⁹¹ Morebiti lahko iglo dopolnimo v smislu slonokoščene iz Pompejev: A. Mau, *o. c.*, 375 s., Abb. 214 ali najdbe iz Niederseltersa: H. Ament, *Germania* 45 (1967) 120 ss., Taf. 22, 5.
- ⁹² Daramberg-Saglio, *o. c.*, s. v. Acus, 63 s., fig. 102.
- ⁹³ *Ibidem*, fig. 101.
- ⁹⁴ B. Vikić-Belančić, *o. c.*, 43 ss., sl. 6 b.
- ⁹⁵ M. Abramić, Colnago, *Jahrbuch d. Österr. Arch. Instituts*, 12 (1909) Bbl. 57, Abb. 22 a.
- ⁹⁶ J. Todorović, M. Birtašević, *Godišnjak Muzeja grada Beograda* 2 (1955) 31 ss., sl. 10; J. Szilágyi, *Aquincum* (1956) Taf. 20, 58.
- ⁹⁷ H. Kenner, *Carinthia* I, 143 (1953) 919 ss.
- ⁹⁸ Cfr. op. 5.
- ⁹⁹ *Emona* II, tab. 103, sl. 6—16; argumenti za datacijo: sigilatna posoda tipa Drag. 24/25 in krožnik Drag. 15/17: F. Oswald, T. D. Pryce, *o. c.*, 171 ss; vrč: P. Petru, *Razprave 1. razr. SAZU* 6 (1969) 197, sl. 1, 11; lonec: *ibidem*, sl. 1, 20.
- ¹⁰⁰ *Emona* II, tab. 125, sl. 5—9; cfr. sigilatno posodo tipa Drag. 24/25 F. Oswald, T. D. Pryce, *o. c.*, 171 ss.; vrč: P. Petru, *o. c.*, sl. 1, 11; lonec: *ibidem*, sl. 1, 20.
- ¹⁰¹ *Emona* I, tab. 3, sl. 12—20; argumenti za datacijo: oljenka s firmo *Fortis*: D. Iványi, *o. c.*, 17 ss.; enoročajna vrča: P. Petru, *o. c.*, sl. 3, 31; skodeli s tankimi stenami: L. Plesničar, *Materijali* 8 (1971) 59, tab. 1, sl. 10 do 11.
- ¹⁰² *Emona* I, tab. 49, sl. 15—23; cfr. oljenko s firmo *Fortis*: D. Iványi, *o. c.*, 17 ss.; lakrimarij: S. Petru, *Razprave 1. razr. SAZU* 6 (1969) 163, tab. 2, sl. 21.
- ¹⁰³ *Emona* I, tab. 87, sl. 1—24; argumenti za datacijo: posoda s tankimi stenami: L. Plesničar, *Materijali* 8 (1971) 59, tab. 1, sl. 11; steklena žara: S. Petru, *o. c.*, tab. 3, sl. 7; steklena zajemalka: L. Plesničar, *Arh. vestnik* 25 (1974) 35 s.
- ¹⁰⁴ Cfr. op. 35.
- ¹⁰⁵ *Emona* II, tab. 90, sl. 6—16; stekleno žaro cfr. S. Petru, *o. c.*, tab. 3, sl. 7.
- ¹⁰⁶ *Emona* II, tab. 96, sl. 11—21; za lakrimarije cfr. S. Petru, *o. c.*, tab. 2, sl. 6—7, 10 in 3, sl. 3.
- ¹⁰⁷ Daramberg-Saglio, *o. c.*, s. v. Coma, 1368 s., fig. 1859—1863.
- ¹⁰⁸ *Emona* I, tab. 15, sl. 1; 38, sl. 4; 50, sl. 5 in 23; 95, sl. 12—14; *Emona* II, tab. 121, sl. 23; 123, sl. 9; 210, sl. 6.
- ¹⁰⁹ S. Petru, *Zbornik ob 600-letnici Novega mesta* (1969) 74 s., sl. 1.
- ¹¹⁰ *Emona* II, tab. 111, sl. 16—19.
- ¹¹¹ P. Petru, *Razprave 1. razr. SAZU* 6 (1969) 14 s., tab. 4, sl. 2.
- ¹¹² A. Gnirs, *Jahrbuch d. Österr. Arch. Instituts* 7 (1904) Bbl. 16 ss., Abb. 2.
- ¹¹³ B. Vikić-Belančić, *o. c.*, 37 s., sl. 1 c.
- ¹¹⁴ G. Brusin, *Gli scavi di Aquileia, Un quadrenario di attività dell'Associazione Nazionale per Aquileia* (1934) fig. 83, 4.
- ¹¹⁵ O. Hauser, *Vindonissa, das Standquartier römischer Legioner* (1904) Taf. 57.
- ¹¹⁶ V. Chapot, Daramberg-Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, s. v. Textrinum, 164 ss.
- ¹¹⁷ B. Vikić-Belančić, *o. c.*, 37 ss.
- ¹¹⁸ *Emona* I, tab. 43, sl. 21—28; cfr. skodelo s tankimi stenami: L. Plesničar, *Materijali* 8 (1971) 59, tab. 1, sl. 8; vrč: E. Bónis, *o. c.*, 53 s., Taf. 25, 18; novc cesarja Tiberija.
- ¹¹⁹ Cfr. op. 101.
- ¹²⁰ *Emona* I, tab. 81, sl. 1—6; vrč cfr. P. Petru, *o. c.*, 197, sl. 3, 17; žara: S. Petru, *Razprave 1. razr. SAZU* 6 (1969) 163, tab. 3, sl. 7.

¹²¹ *Emona* II, tab. 96, sl. 1—10; vrč cfr. P. Petru, *o. c.*, 197, sl. 3, 17.

¹²² *Emona* II, tab. 111, sl. 16—19; v grobu je novc Domicijana.

¹²³ *Emona* II, tab. 153, sl. 1—9; cfr. skodelo iz terre sigillate tipa Drag. 36: F. Oswald, T. D. Pryce, *o. c.*, 192 ss.; skodelo: L. Plesničar, *Materijali* 8 (1971) 59, tab. 1, sl. 14.

RÖMISCHE KNOCHENNADELN AUS SLOWENIEN

Zusammenfassung

In dem Aufsatz werden antike Knochennadeln nach ihren einzelnen Typen dargestellt, die auf dem Gebiet der heutigen Republik Slowenien gefunden wurden.

Einfache Haarnadeln (Tab. 1, 1—5; Tab. 3, 1)

Unter diesem Typ werden Nadeln zusammengefasst, die sich auf den ersten Blick ziemlich stark von einander unterscheiden, haben sie doch verschieden gestaltete Köpfcchen (Tab. 1, Abb. 1—11) oder sogar ein nicht einmal besonders ausgeführtes Oberteil, denn es ist glatt abgeschnitten oder zugespitzt (Tab. 1, 12—15). Von eben diesen letzteren spärlich verzierten Nadeln könnte man behaupten, dass sie nicht nur als Haarschmuck dienten, sondern dass sie von den Frauen auch zum Scheitelziehen — *acus discriminales* — verwendet wurden.

Neben den slowenischen Fundstätten Ljubljana, Ptuj und Ajdovščina^{5—9} lassen sich noch eine Reihe von Orten auf dem Gebiet des ehemaligen Römischen Imperiums aufzählen, wo solche Haarnadeln gefunden wurden,^{10—18} was zeigt, dass es sich um ein damals allgemein verbreitetes Schmuckstück handelt.

Grosse Knochennadeln, deren beide Enden bearbeitet sind (Tab. 2, 7—9 und Tab. 3, 4)

Die Nadeln sind gewöhnlich aus zwei Teilen gefertigt — aus einem geschliffenen Röhrenknochen und einem einfachen konischen Köpfcchen; letzteres ist besonders in den ersteren Teil eingefügt. Der untere Teil der Nadel ist gewöhnlich nur mit Einschnitten verziert oder dem oberen Ende ziemlich ähnlich.

Die meisten derartigen Nadeln kennen wir aus Ljubljana, einige aus Ptuj und Drnovo,²¹ ausserhalb des behandelten Gebiets aber nur noch aus Visići in der Herzegovina und Vasas in Ungarn.²² Grosse Knochenhaarnadeln, deren beide Enden bearbeitet sind, wurden vor allem in der Flavierzeit gebraucht und zur Zeit der Kaiser Trajan und Hadrijan.^{20—45} Das ist aber zugleich eine Zeit, zu der die Frauen sehr kunstvolle Frisuren mit Diademen und Zopfgeflechten um den Kopf trugen (Abb. 1).^{47—51} Zum Aufstecken des Haars benötigten sie neben zahlreichen einfachen Haarnadeln auch grosse Knochennadeln, vor allem zum Befestigen des Zopfs auf dem Scheitel.

Haarnadeln deren Köpfcchen in Form eines Frauenkörpers gestaltet sind (Abb. 2 und Tab. 3, 5)

Von dem Gebiet der heutigen Republik Slowenien kennen wir nur drei solche Nadeln und alle wurden in Gräbern Emonas gefunden.^{55—59} Die interessanteste stammt aus dem Grab NM 13 (1303) — Abb. 1. Die abgebildete Frau hat einen sorgfältig gearbeiteten Kopf, auf dem der Hersteller auch einen Haardiadem abgebildet hat. Auch diese Einzelheit bestätigt den chronologischen Ort der Nadel. Bereits bei der Behandlung der grossen Knochenadel wurde nämlich festgestellt, dass die Frauen Ende des ersten und Anfang des zweiten Jhs derartige Frisuren trugen. Gute Parallelen zu diesem Frauenkopf befinden sich noch auf den Nadeln mit Frauenbüsten aus Osijek, Sirmium und Intercisa.^{65—67} Fundstätten figürlich verzierter Nadeln gibt es auf dem ganzen Gebiet des einstigen römischen Imperiums.^{68—64}

Es soll noch auf die Legenden hingewiesen werden, die die Hersteller zu gestalten suchten. Auf der einen Seite Venus, die den Wellen entsteigt und sich das Haar richtet (Abb. 2),^{58—60} auf der anderen Seite Praxiteles' Aphrodite von Knidos.^{61—64}

Nadeln, deren Köpfchen mit Einschnitten verziert sind (Tab. 3, 8)

Eine solche Knochenadel wurde in einem der Gräber Emonas gefunden, dessen Grabzusammenhang heute nicht bekannt ist.⁷⁴ Im weiteren Raum wurden solche und verwandte Nadeln noch in Aquileia, Panik bei Trebin, Circesti und Meclo bei Cles gefunden,^{75—78} wo sie zu den spätantiken Gruppen gehören.

Nadeln mit Köpfchen in Pinienform (Tab. 2, 1; Tab. 3, 7)

Die Behandlung dieses Knochenhaarnadeltyps stützt sich vor allem auf die Ausführungen G. Gomolkas.⁷⁹ Die von ihm aufgezählten Funde und noch andere zeigen,^{82—84} dass solche Nadeln in der Zeit vom 3. bis zum 5. Jahrhundert verwendet wurden, was auch auf die slowenischen Stücke übertragen werden kann, die alle ausserhalb eines geschlossenen Grabzusammenhang gefunden wurden.

Nadeln mit Köpfchen in Polyederform (Tab. 2, 2—4; Tab. 3, 9)

Im Komplex des Knocheninventars sind Nadeln mit Köpfchen in Polyederform allerdings jung, war doch der Polyeder vor allem in der Spätantike beliebt. Das bestätigen zeitlich bestimmte Stücke aus Intercisa, Nova und Lauriacum,⁸⁷ ihre zeitliche Einordnung muss auch auf Stücke aus Ptuj, Celje und Drnovo übertragen werden.

Kosmetikspatel (Tab. 1, 21—22; Tab. 3, 3)

Kosmetikspatel sind Gegenstände, die wegen der Länge des Stiels auf den ersten Blick eher den Eindruck einer Nadel als eines Spatels erwecken, jedoch waren sie gerade als solche am besten zu gebrauchen. Das zugespitzte Ende verwendeten die Frauen um Scheitelziehen (acus diskriminalis), während mit dem Spatel Duftstoffe darauf aufgetragen wurden. Zu den slowenischen Spateln lassen sich sowohl mehrere Jahrhunderte frühere Parallelen^{92—98} als auch zeitgenössische Stücke finden.^{94—97} Die ältesten Gräber mit solchen Beigaben entstanden im Emona des Claudius,^{98—100} den Höhepunkt der Verwendung von Kosmetikspateln bildet aber der Übergang vom 1. zum 2. Jahrhundert.^{101—106}

Knochenähnnadeln (Tab. 1, 16—20; Tab. 3, 2)

Eine Besonderheit der hier behandelten Knochenähnnadeln ist, dass fast alle zwei oder drei Öhre haben. Wahrscheinlich dienten sie zum Sticken, einem gleichen Zweck lassen sich auch die Knochenähnnadeln mit einem Öhr zuordnen, waren sie doch zu dick zum Nähen.^{116—117} Es stellt sich zwar die Frage, ob die Frauen mit den behandelten Knochenähnnadeln sogar dreifarbig Muster sticken konnten, sie lässt sich jedoch fürs erste nicht beantworten.

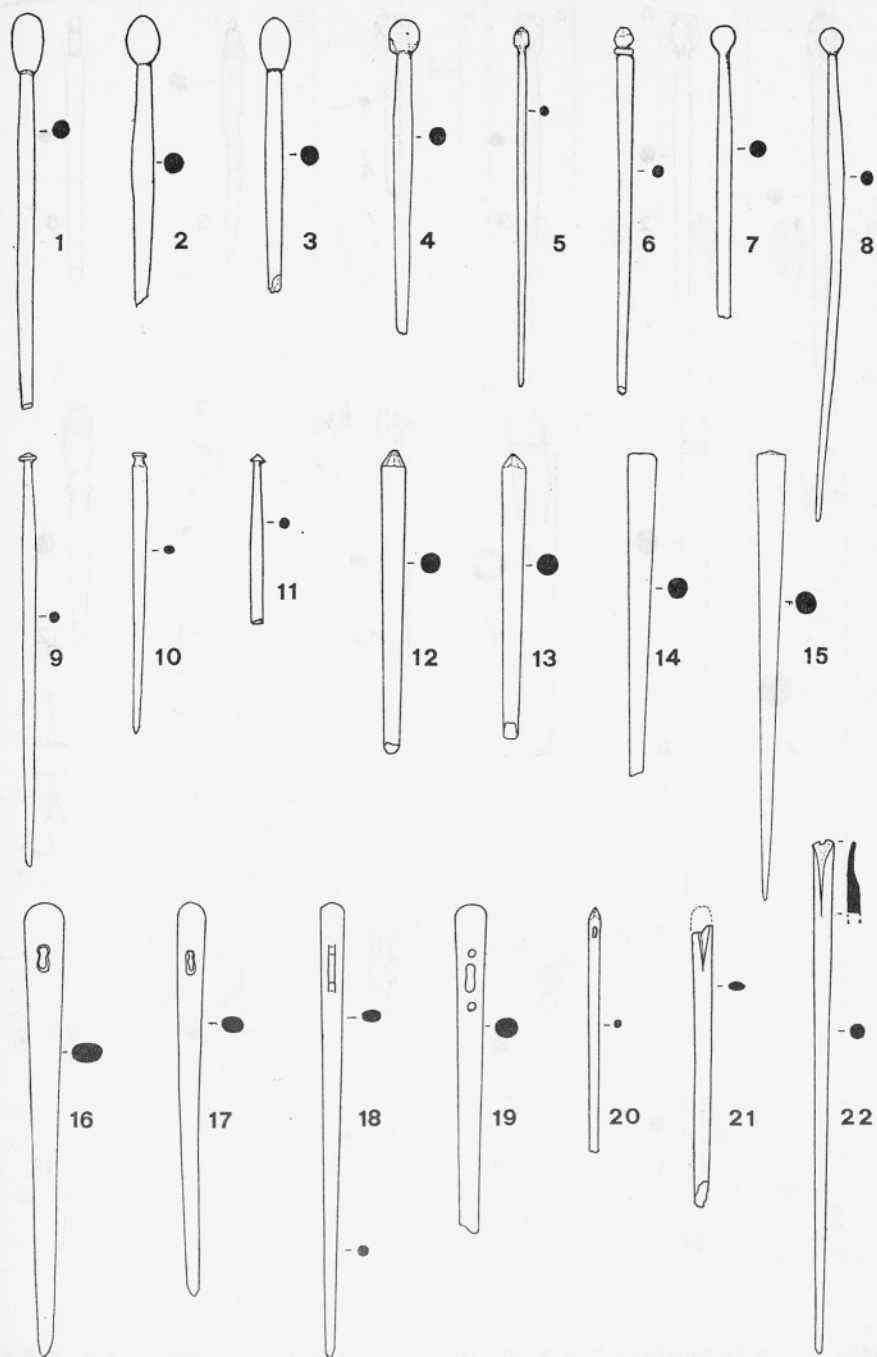
Ausserhalb des hier behandelten Raums wurden solche Gegenstände noch in Pula, Osijek, Aquileia und Vindonissa gefunden.^{112—115}

Abschliessend können wir feststellen, dass sich die Knochenähnnadeln in drei chronologische Gruppen teilen lassen (Tab. 3).

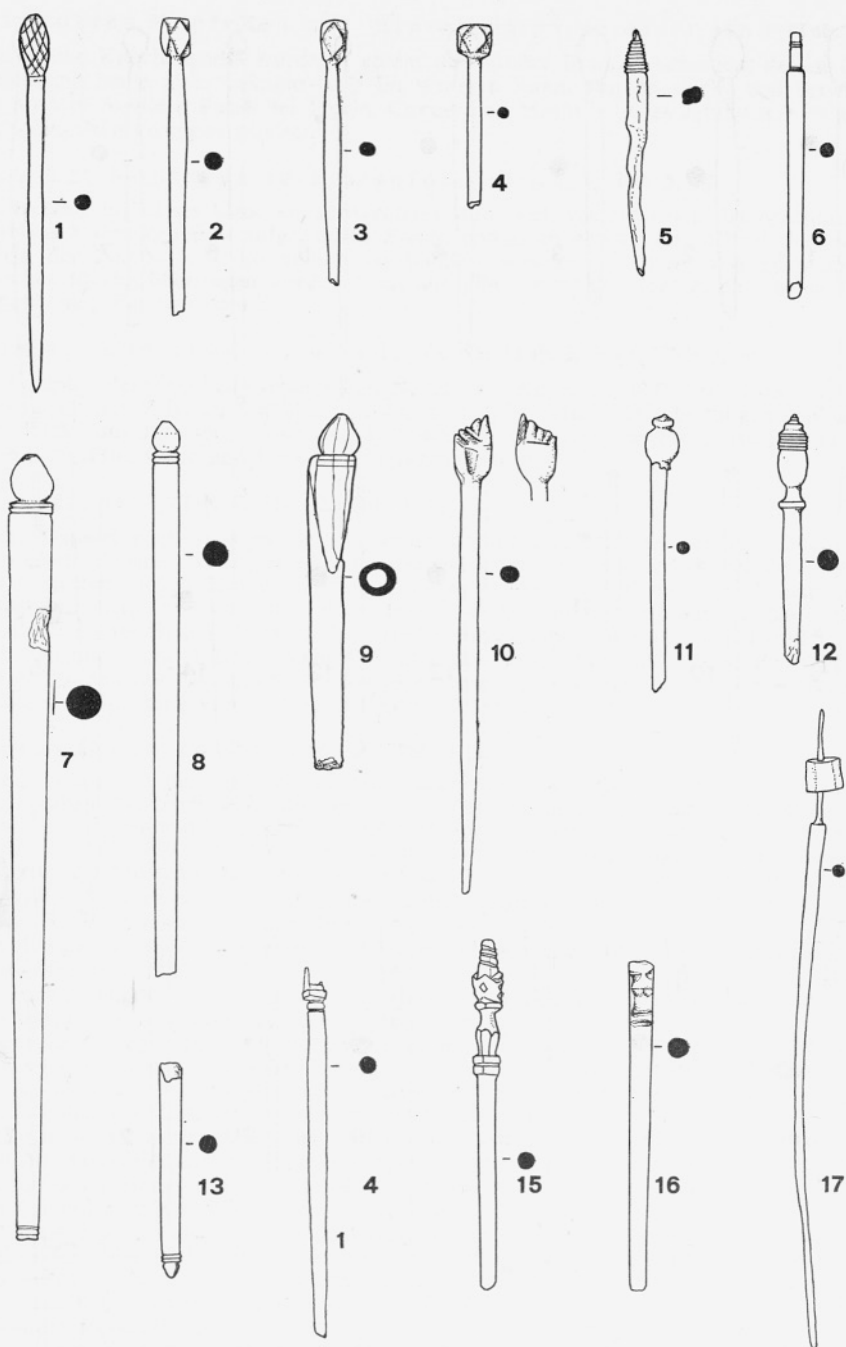
Zur ersten gehören die einfachen Haarnadeln und Knochenähnnadeln, also vor allem Gebrauchsgegenstände, die an keinen eng begrenzten Zeitraum gebunden sind.

Die zweite Gruppe, deren Vertreter Nadeln mit zwei bearbeiteten Enden, figürlich verzierte Haarnadeln und Kosmetikspatel darstellen, war vom Herrschaftsbeginn Vespasians bis zum Ende der Regierungszeit Hadrians in Gebrauch. Zu jener Zeit sind die Knochenähnnadeln am vielfältigsten gestaltet, weil in dieser Epoche die rätselhaftesten Frisuren Mode waren. Jedoch muss betont werden, dass nur die beiden Nadeltypen der Mode unterworfen waren, während der Kosmetikspatel als Gegenstand auch früher bekannt war, aber zu jener Zeit von den Frauen am meisten gebraucht wurde. So ist es auch nicht verwunderlich, dass alle bekannten Exemplare aus unserer Gegend vor allem in diese Zeit fallen.

Die dritte chronologische Gruppe stellen Nadeln dar, die Köpfchen in Gestalt eines Polyeders oder einer Pinie haben oder mit zahlreichen Einschnitten verziert sind. Alle diese Formen waren in der Spätantike beliebt, deshalb ist es verständlich, dass auch Nadeln mit so gestalteten Köpfchen in diese Zeit gehören. Über ihren speziellen Zweck beim Herrichten der Frisur zu sprechen, wäre wohl kaum möglich, wahrscheinlich sind es gewöhnlich Haarnadeln, die zum Herrichten jeglicher Frisur verwendet werden konnten. Dem Modegeschmack der Zeit waren nur die Köpfchen angepasst.

Tab. 1. 1, 5, 18 Maribor; 2—4, 6—17, 19—22 Ptuj; M = 1/2

Tab. 2. 1, 5, 7, 9, 14 Ljubljana; 2, 6, 8, 10—11, 13, 15—16 Ptuj; 3—4 Celje; 12 Ajdovščina; 17 Maribor; M = 1/2

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
									
1. STOL.	■	■	■		■	■			
2. STOL.	■	■	■	■	■				
3. STOL.	■						■	■	
4. STOL.	■						■		■

Tab. 3. Časovna razpredelnica